

Τρωτότητα και ανθεκτικότητα περιοχών από την οπτική της Ανθρώπινης Ανάπτυξης

Θάνης Ηλίας, Οικονομολόγος-Πολιτικός Επιστήμων ΑΠΘ, Υπ.Δρ.ΤΜΧΑ ΑΠΘ

(Εκτενής περίληψη της εισήγησης που παρουσιάστηκε στο Μεταπτυχιακό Φόρουμ για την 'Κρίση και την Ανάπτυξη' των ερευνητικών Μονάδων ΕΜΧΑ/ΑΠΘ και ΕΜΠΑΠ/ΠΑΜΑΚ, 3/11/2014)

Η πρώτη ενότητα εστιάζει στην εξέταση του εννοιολογικού περιεχομένου της έννοιας της ανάπτυξης τόσο μέσω των θεωρητικών ρευμάτων όσο και από την προσπάθεια αποτύπωσης της με τη χρήση δεικτών. Η ανάπτυξη ως μια κανονιστική έννοια υπόκειται σε διάφορες κρίσεις και αξιολογήσεις. Μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ιδεολογικό σύστημα, ένα σύστημα αξιών, μία μεθοδολογική προσέγγιση, μία πολιτική επιλογή, μια ηθική κατάσταση

Μέσα από τη διαχρονική εξέλιξη της, η αφηρημένη και γενικού περιεχομένου έννοια, διαπέρασε και εισχώρησε σε διάφορα εννοιολογικά πλαίσια τιθέμενη σε αντιπαράθεση κυρίως με τις έννοιες της οικονομικής εξέλιξης και της κοινωνικής μεταβολής και προόδου. Σε ένα αρχικό επίπεδο ανάλυσης, ένας από τους πλέον βασικούς διαχωρισμούς της έννοιας αποτελεί η διάκριση ενός στατικού και ενός δυναμικού εννοιολογικού πλαισίου, εντός των οποίων δύναται να αποκρυσταλλωθούν με περισσότερη σαφήνεια και επάρκεια οι διαφορετικές προεκτάσεις της έννοιας της ανάπτυξης. Η ανάπτυξη υπό τη στατική της έννοια περιγράφει την ενισχυμένη κατάσταση μια χώρας/περιφέρειας επί μιας αρχής ή μιας επί μέρους δραστηριότητας. Αντίθετα, η δυναμική εκδοχή της ανάπτυξης χρησιμοποιείται για την απόδοση καταστάσεων που σχετίζονται με σταδιακές εξελίξεις είτε πάλι επί μιας αρχής είτε μιας επί μέρους δραστηριότητας.

Τα περισσότερα αναπτυξιακά ρεύματα της κλασικής σκέψης εξέταζαν περισσότερο πρακτικά ζητήματα (όπως προσδιοριστικοί παράγοντες της οικονομικής μεγέθυνσης, η αξία του ανταγωνισμού και του εμπορίου κ.α.). Οι σύγχρονες προσεγγίσεις εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στην οικονομική μεγέθυνση, την κεφαλαιακή συσσώρευση, το δομικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών θεσμών). Οι πιο πρόσφατες εξελίξεις (βλ. Ανθρώπινη Ανάπτυξη) εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στον Άνθρωπο ως τελικό στόχο της όλης αναπτυξιακής διαδικασίας.

Σε κάθε περίπτωση η έννοια της ανάπτυξης, μέσα από τη διαχρονική της εξέλιξη εμπλουτίστηκε και από την ταύτισή της από την αμιγώς οικονομική ανάπτυξη (αύξηση εθνικής εκροής/εισοδήματος αύξηση συνολικής παραγωγικότητας, αύξηση συσσώρευσης κεφαλαίου, εκβιομηχάνιση, αύξηση συμμετοχής στο διεθνές εμπόριο) εξελίχθηκε στο να εξετάζει διάφορες άλλες σφαίρες της ανθρώπινης δράσης όπως την κοινωνική (εξασθένιση παραδοσιακών θεσμών και δομών εξουσίας αύξηση ατομικής κινητοποίησης - επέκταση επιχειρηματικότητας αύξηση διαθέσιμων ατομικών πόρων - μείωση φτώχειας, βελτίωση κοινωνικών δεικτών - υγεία), την πολιτική (αύξηση πολιτικών ελευθεριών μείωση εμποδίων πρόσβασης στα κέντρα αποφάσεων προώθηση πολιτικών ισότητας), τη βιώσιμη (διεύρυνση ατομικών ελευθεριών /επιλογών, ορθή διαχείριση πόρων - ίσες ευκαιρίες στις μελλοντικές γενιές) ή την ανθρώπινη ελευθερία (επέκταση ανθρώπινων δυνατοτήτων, διεύρυνση ατομικών ελευθεριών /επιλογών).

Η εννοιολογική διεύρυνση της έννοιας της ανάπτυξης αποτυπώνεται και στο τρόπο αποτύπωσης της. Το ΑΕΠ, ο κύριος εκφραστής της οικονομικής ανάπτυξης, παραμένει ο πρωταγωνιστής στο υλικού σταδίου και μέσω της εξέλιξης των ρευμάτων του αναπτυξιακού κλάδου, την ανάδειξη των αδυναμιών και των περιορισμών του καθώς και μελετών και προβληματισμών διεθνών και εθνικών οργανισμών περί της ανάπτυξης καθώς και την βιβλιογραφία της ευτυχίας και της υποκειμενικής ευημερίας – που φαίνεται να αποσπά την προσοχή της επιστημονικής κοινότητας, όλο και περισσότεροι δείκτες προστίθενται στην αναπτυξιακή συζήτηση. Οι δείκτες αυτοί επιδιώκουν να περιγράψουν το πολυδιάστατο πλέον υπόβαθρο της ανάπτυξης «διορθώνοντας» (Green GDP ή Green National Accounting, Index of Sustainable Economic Welfare, κ.α.), αντικαθιστώντας (Human development index, Happy Planet Index , κ.α.) ή ενισχύοντας το ΑΕΠ (System of Economic Environmental Accounts, Millennium Development Goals, κ.α.).

Η ανθρώπινη ανάπτυξη, που αποτελεί παράγωγη κατάσταση της προσέγγισης των ανθρώπινων δυνατοτήτων, εστιάζει σε όλες εκείνες τις καταστάσεις τις οποίες το άτομο επιθυμεί να πραγματοποιήσει διαθέτοντας την ελευθερία προκειμένου να επιλέξει το σύνολο εκείνο των λειτουργικότητων που επιθυμεί (capabilities). Κάποιες από αυτές τις δυνατότητες μπορεί να σχετίζονται με βασικές ανάγκες (επαρκής διατροφή ή μείωση πρόωρης θνησιμότητας) ενώ άλλες μπορεί να σχετίζονται με περισσότερο σύνθετες καταστάσεις (επαρκής μόρφωση ικανή για την συμμετοχή στην πολιτική ζωή). Οι θεωρητικές ρίζες της συγκεκριμένη προσέγγισης εντοπίζονται στη φιλοσοφική διάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στην επίτευξη του τελικού στόχου που δεν είναι άλλος από την ανθρώπινη ανάπτυξη

Οι ανθρώπινες δυνατότητες, οι οποίες στην ουσία αποτελούν συνδυασμούς λειτουργικότητων στοιχειοθετούν όλες εκείνες τις καταστάσεις τις οποίες το άτομο επιθυμεί να πραγματοποιήσει αποδίδοντας παράλληλα σε αυτές ιδιαίτερη αξία. Εδώ θα πρέπει να γίνει και διαχωρισμός ανάμεσα στην ικανότητα προς επίτευξη και το πραγματοποιηθέν αποτέλεσμα διαχωριστική γραμμή των οποίων αποτελεί η έννοια της ελευθερίας, κεντρικός άξονας της όλης θεωρητικής προσέγγισης μιας και η ελευθερία είναι αυτή που μπορεί να οδηγήσει στην πραγματική επέκταση του εύρους των επιλογών. Η ελευθερία η οποία μπορεί να οδηγήσει στη διεύρυνση των ανθρώπινων δυνατοτήτων αποτελεί κεντρικό ζητούμενο των αναπτυξιακών πολιτικών, οι οποίες επιδιώκουν τη συνεχή ενίσχυση της θεωρώντας ότι κατά αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η βελτίωση της ανθρώπινης ζωής.

Η δεύτερη ενότητα, χρησιμοποιώντας την έννοια της ανθρώπινης ανάπτυξης επιδιώκει να σχηματοποιήσει το πλαίσιο εντός του οποίου αναλύεται το διευρυμένο εννοιολογικό περιεχόμενο της ανάπτυξης. Προκειμένου να επιτευχτεί το παραπάνω χρησιμοποιούνται οι έννοιες της ανθρώπινης τρωτότητας και ανθεκτικότητας, ως οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η ανθρώπινη τρωτότητα σχετίζεται με την μείωση της ποιότητας της ζωής, ιδίως όταν αυτή είναι παρατεταμένη και μειώνεται κάτω από ένα κοινά αποδεκτό επίπεδο. Ο κύριος στόχος της ανθρώπινης ανάπτυξης είναι η επέκταση των επιλογών ενώ αντίθετα η ανθρώπινη τρωτότητα στοιχειοθετείται από τον περιορισμό τους. Με τον όρο επιλογές εννοούνται όλες εκείνες που επηρεάζουν καταλυτικά την ανθρώπινη ανάπτυξη όπως η υγεία, η εκπαίδευση, η υλική ευημερία ή η προσωπική ασφάλεια. Οι επιλογές με τη σειρά τους εξαρτώνται από τις δυνατότητες. Οι ανθρώπινες δυνατότητες προσδιορίζουν όλα εκείνα που το άτομο επιθυμεί να πραγματοποιήσει και στα οποία προσδίδει ιδιαίτερη αξία.

Η φύση της ανθρώπινης τρωτότητας είναι πολυδιάστατη και δυναμική. Αν εστιάσουμε αποκλειστικά και μόνο σε μία διάσταση, από την αναμένουμε να εντοπίσουμε δυσμενείς και τρωτές καταστάσεις τότε αντιμετωπίζουμε τον κίνδυνο να χάσουμε όλες εκείνες τις πληροφορίες τις οποίες μας παρέχει η έννοια και η φύση της Ανθρώπινης Τρωτότητας. Έτσι αν για παράδειγμα εστιάσουμε στην οικονομική τρωτότητα , δηλαδή προσεγγίσουμε την έννοια εξαιρετικά στενά, και μελετήσουμε καταστάσεις που συνδέονται με μία μόνο διάσταση της ανθρώπινης τρωτότητας , όπως οικονομική ανισότητα, φτώχεια, ανεργία ή υπο-απαχόληση τότε δε θα είμαστε σε θέση να μελετήσουμε το υπόλοιπο πλήθος των περιορισμένων πλέον επιλογών. Η διεύρυνση και ενσωμάτωση στη μελέτη της τρωτότητας και των υπολοίπων διαστάσεων της ανθρώπινης ανάπτυξης είναι αυτή η διαδικασία που θα μας επιτρέψει να δούμε πληρέστερα τη διευρυμένη φύση της υπό εξέταση έννοιας. Η ανθρώπινη τρωτότητα στο πλαίσιο της προσέγγισης των ανθρώπινων δυνατοτήτων (επιλογών και ελευθεριών) προσφέρει ένα ολοκληρωμένο εργαλείο ανάλυσης της ανθρώπινης ανάπτυξης από την πλευρά της υστέρησης.

Αντίθετα η ανθρώπινη ανθεκτικότητα σχετίζεται με την επέκταση των ελευθεριών και την προστασία των επιλογών, με τη δημιουργία και ισχυρή παρουσία κρατικών και κοινωνικών θεσμών, τον μετασχηματισμό κοινωνικών νορμών και πρακτικών και γενικότερα με τις καταστάσεις εκείνες που προωθούν την ενίσχυση των αμυνών σε πιθανή απώλεια ανθρώπινων επιλογών και δημιουργίας ανθρώπινης τρωτότητας.

Η τρίτη ενότητα, προχωρά στην εμπειρική διερεύνηση της ανθρώπινης ανάπτυξης για το περιφερειακό επίπεδο της Ελλάδας (NUTS 2) για τη χρονική περίοδο 2001-2011, χρησιμοποιώντας κοινά αποδεκτούς δείκτες της βιβλιογραφίας της ανθρώπινης ανάπτυξης (HDI και GII) καθώς και υποκειμενικές μετρήσεις (οι οποίες βασίζονται στις βασικές εκείνες ανθρώπινες δυνατότητες που είναι ικανές να εξασφαλίσουν την ελάχιστη κοινωνική δικαιοσύνη – σωματική ακεραιότητα, λογική, συναισθήματα, κοινωνικές σχέσεις κ.α.) που αντλούν τα δεδομένα μέσα από πρωτογενή πηγή. Η εμπειρική διερεύνηση αποτυπώνει την μικρή βελτίωση της ανάπτυξης (σε όρους ανθρώπινης ανάπτυξης) σε περιφερειακό επίπεδο από την εκδήλωση της κρίσης και μετά καθώς και τις σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις περιφέρειες.